

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МИКОЛА ВЕГЕШ, ВАСИЛЬ ТУРЯНИЦЯ

КОРОТКИЙ ЖИТТЕПИС
АВГУСТИНА ВОЛОШИНА
(1874–1945)

Ужгород – 1995

Рецензент: завідуючий кафедрою історії України, доктор історичних наук, професор ЗАДОРЖНИЙ В.Є.

В історичному нарисі висвітлюється життя і діяльність президента Карпатської України, педагога, науковця і видатного політичного діяча Августина Івановича Волошина.

Книга розрахована на науковців, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться історією рідного краю і його видатних представників.

Спонсори видання:

*МП "Андезит" (директор І.М.Порада) та Управління
магістральних шляхів № 8 (начальник С.М.Філіп)*

**ДИТЯЧІ І ЮНАЦЬКІ РОКИ.
ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ А.ВОЛОШИНА
(1874–1900)**

"О, земле, велетнів роди!"
(П.Тичина)

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів, тобто чогось середнього між селянами-кметями і шляхтою. Дід Августина Іван Волошин у 1830 р. служив священником у селі Великі Лучки (тепер Мукачівський район). У 1867 р. священником стає батько Августина Іван. Одержавши цей сан, Іван, разом з своєю дружиною Емілією Зомборі, переїжджає до села Келечин, що на Мараморощині (тепер Міжгірський район), де до останніх днів свого життя служив справі Бога. Емілія Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького священника. Таким чином, батьки майбутнього президента були виховані в душі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм дітям.

18 березня 1874 р. у подружжя Івана і Емілії Волошинів народився хлопчик, якому щасливі батьки дали ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена, Елеонора називали брата більш спрощено – Густі.

Дитячі роки Августина пройшли у мальовничому гірському селі Келечин. Ось як він описав рідне село у невеличкій замітці "Моя родина": "Я уродився в селі Келечин. Келечин – моя родина. Це село знаходиться близ під Бескидом у вишнім краю Марамороща. Село оточують високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога.

...В селі є около сто хат. Хати пострєсені із смерекових дерев і покриті по більшій часті соломомою. Но суть і побивані кижі. В середині села єсть красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де биває духовний отець, моя солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святое для мене місце, цілоє родное село, всіх жителів його" (Весна. – Ужгород, 1923. – С.2).

Сім'я відіграла важливу роль у вихованні Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високоінтелегентною людиною свого часу і розмовляв з сином тільки рідною мовою. Взагалі складається враження, що Мараморощина була відгороджена горами від мадяризації, яка особливо посилилася в 60-х роках ХІХ століття. На особливість цього регіону звернув увагу В.Гренджа-Донський, коли писав: "Верховина наша говорить чистісінькою літературною мовою й донині" (Твори В.Гренджі-Донського. – Т.ІХ. – Вашингтон, 1989. – С.189). Необхідно погодитися з Василем Степановичем у тому, що "це на молодого хлопця

мало вплив" (Там же). І все-таки, вирішальна роль у вихованні Августина належала сім'ї. Більшість греко-католицьких священників того часу змадяризувалися, пристосовувалися до пануючої системи і забули не тільки свій народ, але і мову. Ось яку характеристику духовенству ХІХ століття дав Михайло Драгоманов. Воно "підлягло зовсім угорському начальству й потроху перебилось на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей, та вслугувати начальству й панству угорському" (Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991. – С.292).

Батько Августина Волошина до цієї категорії духовенства не відносився. Він з дитячих років привив сину любов до рідної мови, українського народу, виховував його в душі християнської моралі. Тому не випадково, що багато педагогічних праць А.Волошина проникнуті глибокою релігійністю, любов'ю до Бога.

Незважаючи на те, що діти священника в ті часи вважалися привілейованими, однак Августин залюбки допомагав старшим односельчанам працювати з землею, не цурався ніякої роботи. Іван Волошин дотримувався постулату, що його діти не повинні бути дармоїдами і туніядцями. Та найкраще описав свої дитячі роки сам Августин Волошин у вірші "Родное село", на якому відчутний вплив творчості Олександра Духновича (Див.: Штефан А. За правду і волю. – Т.І.–Торонто, 1973. – С.246).

Справедливо відзначав один із біографів А.Волошина, що він "вже виніс з дому...знання руської мови и любов до родного слова" (Бірчак В. Августин Волошин его житя и діяльність. – Ужгород, 1924. – С.8). Проте, це мало і свої мінуси, бо хлопчина "по-мадярськи мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі" (Гренджа-Донський В. Названа праця. – С.189). Малий Густі на вступному іспиті до гімназії "не хотів відповідати по-мадярськи й тому його прийняли лише до приготовної кляси" (Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – Торонто, 1977. – С.20). Необхідно було "підучити" угорську мову. Талановитий хлопчик з цим завданням чудово впорався, бо добре пам'ятав слова Олександра Духновича, що:

Кожний чоловік во свете
Мусить ся учити,
Працювати, чесно жити,
Злого ся хранити.

З 1883 до 1892 рр. Августин Волошин навчається в ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро-Угорській монархії. Що являла собою ужго-

родська гімназія у 80–90-х роках ХІХ століття, добре видно з праці В.Бірчака. То ж надамо слово соратнику А.Волошина: "... Уся наука в ужгородській гімназії – як загалом у всіх мадярських гімназіях – мала одну головну ціль: виховати добрих мадяров. До досягнення сеї ціли мали служити всі предмети, а в першій лінії історія, землепис и само собою розуміється – історія мадярської літератури.

По руськи учено в тих часах тільки релігію (учеников гр.-кат. обряду) и руське тих, що добровольно хотіли вчитися тому предмету.

Але як в дійсности виглядала руськість тих обох предметів! Релігію могли ученики учитися по руськи, але котрі не хотіли відповідати по мадярськи... Що до науки руського в гімназії, треба не забувати, що под руським язиком не розуміли в тих часах в Ужгороді живої народної мови и нової руської літератури – а богослужбну, церковно-славянську, штучну мову. Плян науки руської мови був якбсь з розмыслом так уложений, щобы учеников знеохотити и одстрашити од тої науки, тым більше, що й так було вже тільки половина а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію одповідати.

...Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної – то ци мож дивоватися, що серед молодежи поступала мадяризація дуже скорым кроком, так скорым, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не было вже кого учити руського – а то й релігії по руськи?" (Бірчак В. Названа праця. – С.8–9).

Отже, у 80–90-х роках ХІХ століття мадяризація впевнено крокувала вперед. Починаючи з 1879 р. "заведено до всіх учительських семінарій мадярську мову, як обовязковий предмет, а також приписано цю мову як обовязковий предмет навчання у всіх публичних школах" (За рідне слово. – Ч.І. – Полеміка з русофілами. – Мукачів, 1937. – С.35). Дійшло до того, що "учили вже нашу мову лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська" (Там же. – С.36).

Незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила ужгородську гімназію, А.Волошин, все-таки, не вважав ці роки втраченими. Перш за все тому, що в ній викладали відомі на Закарпатті вчені і педагоги: Євмен Сабов, Іван Медвідь, Вікентій Займус. Що стосується останнього, то його лекції з латині мали особливо великий вплив на Волошина. Професор В.Займус вчив, що слов'яни є древнім народом, а слов'янські мови стоять набагато вище за угорську. Такі "крамольні" думки Августину Волошину надовго врізались в пам'ять. Пізніше ідея єдності всіх слов'ян буде проходити червоною ниткою через праці А.Волошина. Юнак "в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит склав з відзначенням" – писав Августин Штефан (Августин Волошин президент Карпатської України. – С.21).

Ще під час навчання в гімназії талановитого юнака запримитив єпископ Фірцак і запропонував йому продовжити навчання на теологічному факультеті в Будапешті. У 1892 р. А.Волошин дав згоду. Цей престижний навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні і незважаючи на те, що Волошин провчився в ньому тільки рік (завадила хвороба), однак почув багато цікавого і корисного для себе. Додамо, що Будапешт славився своїми бібліотеками, які містили в собі рідкісні книги з різних галузей знань. Волошин зібрав велику кількість матеріалів про давні часи краю, які згодом використав у своїх працях.

У 1893 р. А.Волошин переїхав до Ужгорода і тут закінчив навчання на теологічному факультеті. Серед викладачів виділявся хорватський поет Спиридон Петранович, який у своїх лекціях закликав до спільних дій румун, хорватів і русинів в боротьбі проти мадяризації, проти винищення слов'янських народів. Саме під впливом цих ідей Августин Волошин пізніше писав: "Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народна і межнародна і аби...присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства" (Волошин А. Педагогіка и дидактика. – Ужгород, 1924). Ці слова не втратили своєї актуальності по цей день.

Після закінчення теологічного факультету в 1896 р. А.Волошин 24 листопада одружується на дочці професора ужгородської гімназії Ірині Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Петрик народилася 1878 р. в Ужгороді. Вона в деякій мірі була нащадком славного роду О.Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою будителя. Хоча Ірина не була професійним педагогом, але внесла свій вклад у розвиток освіти краю. В 1909 р. вона разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила "Маріанську Конгрегацію Греко-Католицьких дівчат". Ця школа виконувала благородну справу: навчити читати-писати, ручних праць, катехізму, церковних співів, варити, пекти, основи гігієни в хаті для немовлят і хворих (Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.38). Заслугою І.Волошиної є і те, що в 1921 р. вона виступила ініціатором створення "Жіночого Союзу", який в 20–30-х роках провів кілька важливих просвітницьких і політичних заходів у краї. Ірина Волошин вписала своє ім'я до головних благодійників Срібної землі. В 1933 р. Ірина і Августин передали свій власний будинок на вулиці Раковці під сиротинець. Вартість його представляла близько 300 тисяч чеських крон. Вона була ініціатором створення Народної Кухні Жіночого Союзу, яка за період 1932–1933 рр. організувала близько 300 тисяч безкоштовних обідів для дітей бідняків. Ця мужня жінка залишила після себе найкращі спогади. А.Штефан з великою любов'ю писав про неї: "Це середнього росту,

повної круглової постаті, каштанового волосся і бурих очей, лагідної і скромної вдачі, добра і ошадня господиня була гостинна і толерантна..." (Там же. – С.38). Її передчасна смерть 13 березня 1936 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина (Див.: Нова свобода. – 1936. – 13 березня).

Однак нам необхідно повернутися до опису подій, що мали місце в кінці минулого століття. 22 березня 1897 р. А.Волошин був висвячений і почав служити капеланом в Ужгороді. Його релігійна діяльність випала у надзвичайно скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Саме тоді почалась істерична боротьба Еміла Меллеша, греко-католицького пароха в Будапешті, спрямована на обов'язкове запровадження угорської мови під час богослужінь. А.Волошину доводилося важко. Сили були явно не рівні. Можливо, саме тому сучасні дослідники по-різному трактують даний етап в діяльності А.Волошина. Один з сучасних вчених писав, що постать Волошина "неоднозначна та суперечлива, еволюція його поглядів дивує, у молодості він виконує замовлення угорських властей на розробку методики мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 р. кінчає кожний свій виступ гаслом "Слава Україні!" (Болдижар М. Політична драма чи авантюра? // Закарпатська правда. – 1990. – 21 березня).

В 1985 р. видавництво "Карпати" опублікувало збірник документів, в якому під номером 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання української мови в школах і запровадити викладання предметів угорською мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу.

Звичайно, А.Волошин був сином свого часу. Але ми повинні виходити перш за все з того становища, в якому перебував наш край наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. В 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проект закону про "народні школи". Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак, якщо добре вникнути в справу, то Волошина не можна звинувачувати. В разі невиконання цього закону могла йти мова про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відмітити, що на угорську мову навчання, згідно з законом, переходили тільки там, де 20% населення зважали угорську мову рідною (Документи свідчать. – Ужгород, 1985). У 1937 р. А.Волошин видав змістовну працю "Оборона кирилиці: Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього акту мадяризації перед переворотом?" // Науковий збірник товариства "Просвіта". – Ужгород, 1937. –

Т.12. – С.87–117. 33-річний священник був дуже задоволений, пригадував А.Штефан, що при виданні "Практичної граматики" йому вдалося "всунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув" (Штефан А. За правду і волю. – Т.І. – С.244). Отже, не по своїй волі А.Волошин підкорювався мадяризації. Такий був час і не нам за це його судити.

У той час А.Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, але й добився значних успіхів у світській діяльності. У 1899–1900 рр. він одержав диплом професора математики і фізики після успішного закінчення Вищої Педагогічної Школи в Будапешті. Саме це дало йому можливість і право викладати дані предмети в ужгородській вчительській семінарії. Спочатку Волошин працював викладачем, а з 1912 до 1938 рр. директором цього престижного в Закарпатті навчального закладу. На кінець XIX століття припадає вихід у світ двох книг А.Волошина. "Методична граматика" для народних шкіл, написана в 1899 р., витримала три видання. Це стосується і його "Читанки". Пройде 10 років і за його підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій. Врахуймо і те, що на час виходу першої книги А.Волошина її автору сповнилося 25 років.

Говорячи про формування світогляду А.Волошина, слід сказати ще про один важливий фактор. Наприкінці XIX століття А.Волошин кілька разів побував у Львові. Зав'язалися стосунки з диригентом львівського мистецького товариства "Боян" Губчаком. Як вважає В.Бірчак, саме Губчак запросив молодого педагога і священника до Львова. Перша поїздка до цього старовинного міста зробила справжній переворот у душі Волошина. Він побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. Волошина шокувала та величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він підписався на цілий ряд видань, не дивлячись на їх політичну спрямованість ("Галичанин", "Діло", "Свобода" та ін.). Зав'язуються дружні стосунки між А.Волошином і Гіядором Стрипським, який навчався у Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді в нього з'явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка б була подібною до галицької "Просвіти". Однак, для цього виникнуть умови тільки в 1920 р. Це стосується і преси. Вихід першої на Закарпатті газети, яка видавалася рідною мовою, став можливий тільки завдяки старанням Августина Волошина.

ПЕРІОД ЗРІЛОСТІ А. ВОЛОШИНА (1900–1938)

*Хай буде дух! Душі! Знаття!
Нехай і боротьба звірина! –
Лиш так оновиться людина
І вся матерія життя.*

(П. Тичина)

Період 1900–1938 рр. був найбільш плідним в житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час А. Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у Чехословацькому парламенті. Вся його різнобічна діяльність була спрямована для блага свого народу і завдяки їй А. Волошин здобув величезний авторитет в народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його називали Батьком. До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович.

В 1864 р. з ініціативи О. Духновича було засноване "Общество св. Василія Великого". Його діяльність пов'язана з такими членами як Іван Раковський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак у 30-х роках XIX століття воно почало занепадати. Справа зрушилася з місця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Августин Волошин і Петро Гебей. Патріотично настроєні священники вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань в народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало у 1899 р. друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку "Буквар", налагодився систематичний випуск газети "Наука". Представники москвофільської течії в краї, не говорячи вже про австро-угорську владу, зустріли ініціативу Волошина з великими опасіннями. Один із головних русифікаторів краю Євмен Сабов, за словами В. Гренджі-Донського, запеклий "україножер", відкрито заявив Волошину: "Если бы русины наши жили не под Карпатами, не коло Галичины, но далеко коло Сегеда, тогда бы я знав выробити из них одну образецу народность, но под Карпатами, близь до Львовского митрополита, опасна е руська культура" (Волошин А. Спомины. – Ужгород, 1923. – С. 10). Постійні залякування свідчили про намір властей закрити товариство.

А.Штефан наводить цікаві факти: "Інж.Євген Бачинський, який довше жив у Росії, але 1874 р. повернувся додому, 1902 року був у Будапешті і випадково довідався, що мадярський міністр шкільництва барон Дюла Власіч плянує розв'язати "Общество", – відразу повернув до Ужгороду і повідомив про це пароха в Цегольні тит:каноніка Йосифа Саксуна. Ще цього ж дня кан. Саксун призвав до себе А.Волошина і повідомив його про наміри Власіча. Порадившись з о.Петром Гебеєм та з єпископом Юлієм Фірцаком, А.Волошин запропонував, що треба добровільно розв'язати "Общество" і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був торговельний закон й уряд міг діяти лише в рамках закону" (Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.37). Так в 1902 році виникло акціонерне товариство "УНІО", а при ньому друкарня і книгарня. Власниками "УНІО" були В.Камінський і А.Волошин.

Товариство видавало газету "Наука", а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911–1919 рр. виходило "Село" – додаток до "Науки". Починаючи з 1904 р. гбчали видаватися маленькі книжечки із серії "Поучительное чтение", які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль в поширенні освіти серед краян. "Наука", зокрема, закликала до створення кооперативів, читальень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпутства. Без сумніву, завдяки саме "Науці" і Волошину, ще напередодні першої світової війни діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямами роботи товариств.

Після включення Закарпаття до складу Чехословаччини створилися сприятливі умови для культурно-освітньої діяльності А.Волошина. І в цьому нема нічого дивного, адже Конституція цієї країни була одною з найдемократичніших у світі.

В 20–30-х рр. А.Волошин активно співпрацював з такими виданнями як часопис "Русин", історичний альманах "Підкарпатська Русь", місячник "Кооператива". В 1922 р. вийшов перший номер релігійного місячника "Благовісник", власником якого був А.Волошин. З кожним днем збільшувала кількість своїх передплатників газета А.Волошина "Свобода", що замінила "Науку". Вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на її проблематиці. Перший номер "Свободи" вийшов у 1922 р. (з 15 червня 1938 р. – "Нова свобода"). Не можна не погодитися з Ю.Балегою, що "спочатку газета мала переважно культурницький характер, але поступово все більше і більше втягувалася в політику, як і її видавець" (Балега Ю. Він був сином свого народу і ...майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч // Закарпатська правда.

– 1991. – 13 вересня). На її сторінках постійно з'являлися матеріали про діяльність осередків "Просвіти", про різні акції представників народо-вещького напрямку тощо. Майже в кожному номері газети зустрічаються обширні статті з "мовної проблеми", навколо яких постійно відбувалися дискусії.

Неприязливе ставлення Волошина до соціалістичної ідеї прослідковується в багатьох його книгах і навіть підручниках. У цьому відношенні "Свобода" не була винятком, зображуючи Радянську Росію, а потім СРСР як "імперію зла і безбожництва". Нерідко натрапляємо на матеріали про переслідування церковних діячів, представників культури. У лютому 1935 р. "Свобода" повідомляла читачів про трагедію у сім'ї українського професора А.Крушельницького, відомого на Закарпатті своїми "Читанками": "Впало під червоними стрілами і двоє синів знаного нами професора А.Крушельницького..., щоб батьківське серце за розстріляними синами, з розпуки так само трісло, розстріляли наперед синів, а батько в тюрмі жде свою чергу, де він здурів" (Свобода. – 1935. – 7 лютого). Десятки статей і повідомлень торкаються голодомору 1932–1933 рр. на Україні (Дет.див.:Вегеш М.М. Газета "Свобода" про голод 1932–1933 рр. на Україні // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С.317–318). У той час, коли "Карпатська правда" – орган крайкому КПЧ, замовчувала голод і переконувала читачів, що "розказні про голод" – видумка Волошина, "Свобода" рішуче заявила: голодомор є спланованою акцією сталінського уряду з метою знищення української нації. Сьогодні не потрібно проводити спеціальні дослідження, щоб встановити, хто писав правду про 1932–1933 роки на Україні. А.Волошин, вихований у дусі християнської моралі, не сприймав соціалізм. У "Свободі" постійно прослідковується паралель між німецьким фашизмом і совітським більшовизмом.

А.Волошин вклав багато зусиль у видавництво 14-ти томів "Наукового збірника "Просвіти". В 30-х роках, аж до окупації краю угорськими гортістами, видавалися місячник "Учительський Голос", тижневик "Українське слово". А.Волошин співробітничав з журналом "Пчілка" – ілюстрованим місячником для молоді. Це було одне з престижних видань того часу, де друкувалися "найкращі літературні й науково-педагогічні сили Закарпаття" (Гренджа-Донський В.Твори. – Т.ІХ. – Вашингтон, 1989. – С.438). Серед його дописувачів були В.Бірчак, Л.Бачинський, Ю.Боршош-Кум'ятський, М.Бращайко, В.Гаджега, В.Гренджа-Донський, Зореслав, О.Олесь та багато інших культурних діячів краю.

Та найбільша заслуга А.Волошина полягає в тому, що він пише і видає книги, шкільні підручники. І робить це, як правило, за власні

кошти. Сьогодні відомо, що А. Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників: 1. Методическая Грамматика карпаторусского языка для народных школ (1899). 2. Читанка для угро-русской молодежи, часть I, II (1900). 3. Азбука (1904). 4. Азбука і перва читанка для 1 кл. народных школ на русском языке (1905, 1913). 5. Малая Библия для низших кл. народных школ (1904). 6. Наука о числах для 1 і 2 кл. нар. школ (1919). 7. Наука о числах для 3 кл. нар. школ (1919). 8. Наука о числах для IV кл. народных школ (1919). 9. Физика (1923). 10. Наука стилизацій (1920). 11. О письменном языке Подкарпатских русинов (1920). 12. Педагогика и дидактика для учительных семинарий (1923). 13. Історія педагогіки для учительних семинарий (1923). 14. О соціальнім вихованню (1924). 15. Мала читанка для II і III кл. народных школ (1930). Дещо пізніше вийшли "Психологія", "Логіка" та ряд інших видань.

А. Волошин – автор цілого ряду популярних і політичних праць. Серед них виділяються: 1. Що хоче угро-руський народ (1918). 2. Дві політичні розмови (1923). 3. Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі (1930). 4. Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацької (1932). 5. Про брехливість дітей (1935). 6. Оборона кирилиці (1936). 7. Про шкільне право будучої Української держави (1942). 8. Підкарпатська Русь (1936). Перу Волошина належать біографії Євгена Фенцика та Івана Сільвая.

Волошин писав вірші, оповідання, повісті, п'єси. Деякі з художніх творів Волошина надрукувала "Свобода", інші вийшли окремими виданнями. Як письменник, Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. Назвемо кращі художні твори і популярні книжечки Августина Волошина: 1. Робінзон. 2. Сорочка казок. 3. Ілько-Яцько. 4. Пізніжки. 5. Наш страшний ворог. 6. Разговор о вексях. 7. Фабіола. 8. Драма "Марійка-Верховинка". 9. Драма на моральну тематику "Без Бога ні до порога".

Необхідно відзначити, що А. Волошин в 20–30-х роках вважався як заслужений авторитет в драматургії. Не випадково В. Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А. Волошина. І він мав рацію. Історична драма "Фабіола" ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. Августин Штефан писав, що драма "Марійка-Верховинка" – найкраща дотеперішня карпато-українська драма (Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С. 34).

Аналіз його підручників, посібників дає підставу стверджувати, що Августин Волошин не відривав історію Закарпаття від історії всього українського народу. Руська читанка "Весна" для I класу гімназійної і горожанських шкіл знайомила дітей з творчістю Тараса Шевченка й Івана

Франка, Юрія Федьковича і Степана Руданського, Леоніда Глібова і Маркіяна Шашкевича, Льва Толстого і Василя Гренджі-Донського. В доступній для сприймання формі говорилося про перших київських князів, про Кирила і Мефодія, подавалася коротка історія Ужгорода і Мукачева. Збірник відкривався двома віршами Олександра Духновича "Я русин був" і "Підкарпатські русини".

Вірші В.Гренджі-Донського виховували в дітей почуття любові до своєї Батьківщини, до рідної мови.

Люби рідне слово, милу руську мову
Єї не встидайся, за ню бийся в груди.
За то родне слово будь готов до всього
І знай, що ти Русин, того не забудь!
Знай, що ти єси сином великого роду
Його не встидайся, од него учись
Отці твої знали вмерти за свободу
Будь їх годним сином; за волю борись.

Всі ті десятки книг, які видав А.Волошин, були написані легко і доступно для читання. Саме тому вони користувалися таким великим попитом серед широких верств населення. Уже пізніше, будучи відомим педагогом і державним діячем, А.Волошин розповідав своїм учням: "Розкажу вам, які труднощі мав я, коли був менше-більше у вашій віці. В Центральній Семінарії в Будапешті, – 3 роки студював я там – дали мені знати, що я не їх. Вже в Будапешті, де в бібліотеках є багато часописів і книжок, в яких писалося про Мукачівську Єпархію, збирав я матеріали про нашу давнину... На мою думку, найбільш заслуговує на подяку праця над розвитком рідної мови... Рідна мова – це життя народу" (Штефан А. За правду і волю. – С.251). Цього постулату Августин Волошин притримався до останніх днів свого життя.

Процес демократизації і гласності, який триває в Україні, примусив зняти "табу" з цілого ряду проблем нашої історії. І швидко з'ясувалося, що існує чимало "білих плям", які необхідно заповнити. До них слід віднести діяльність товариства "Просвіта" в так званій "чехословацький період" історії Закарпаття. Одним з перших, хто у своїх виступах і статтях намагався висвітлити історію виникнення і діяльності цього товариства, був один з його засновників Августин Волошин. 17 жовтня 1937 р. на черговому з'їзді "Просвіти" в Ужгороді А.Волошин говорив, що "за перше наше завдання уважали ми оснувати товариство, яке би... розширяло культуру та національну свідомість нашого народу" (Волошин А. Заснування й розвиток "Просвіти" // Просвіта. – 1991. – № 1). На основі конкретних фактів Волошин доводив той значний вклад "Просвіти" в культурно-

освітньому житті наших країн. Історична правда вимагає констатувати і той факт, що вже тоді існувала прямо протилежна оцінка діяльності "Просвіти". Секретар крайкому КПЧ О.Борканюк писав: "Просвіта" є фашистська організація, через яку українська буржуазія заносить свою фашистську політику до трудящих мас". Під час підготовки до пресвітанського з'їзду орган закарпатських комуністів газета "Карпатська правда" застерігала трудящих краю, що в Ужгороді "готовиться з'їзд українських фашистів". (Дет.див.: Турияня В., Делеган В. Діяльність "Просвіти" на Закарпатті в оцінці дослідників повоєнного часу//Матеріали наукової конференції. – Ужгород, 1992. – С.265–268).

Багаторічне панування однопартійної системи в СРСР призвело до того, що така оцінка надовго була взята на озброєння радянською історіографією. Заперечуючи позитивну роль "Просвіти", деякі автори просто-таки перекичували факти. Один із них твердив, що "не маючи за собою будь-яких обґрунтованих засад...угруповання типу "Просвіти"...часто-густо існували недовго, розпадалися і сходили з політичної арени так само швидко, як і з'являлись" (Білак С.М. Народ за ними не пішов. – Ужгород, 1981). Таке твердження зовсім не відповідає дійсності, бо виникнувши в 1920 році, "Просвіта" активно діяла до 1939 року, коли в нашому краї встановився режим гортіївської диктатури. Інший автор доводив, що саме через клерикальну націоналістичну "Просвіту" духовні отці намагалися "підняти" "українство", суть якого зводилася до "самостійної соборної України" (Букович Д. Павутиння оман. – Ужгород, 1974). Складається враження, що без дописування до "Просвіти" слів "клерикальна" чи "націоналістична" взагалі не можна було обійтися. І як не погодитися з М.Болдижаром, який визнав, що "не допускалися ніякі інші барви, навіть півтони" (Болдижар М. Названа праця). Все мало зображуватися виключно чорною фарбою.

Як виникла "Просвіта"? А.Волошин пригадував як "нарід, що зібрався на перші загальні збори 29 квітня 1920 р. на 8-му годину рана в катедральнім храмі на Службі Божій, потім рушив до жупанату, де мали відбуватися установчі збори. Але тоді не вдалося їх провести, бо около 20 напоєних людей, які під час служби Божої заняли перші місця в салі жупанату і коли зачав говорити д-р.Ю.Брацайка, скоро накинупилися на нього насмники, перебивали бесіду, кричали, свистіли, ще й крісла поламали. Комендант військової управи наказав розпустити збори" (Волошин А. Засновання й розвиток Просвіти).

Друга спроба принесла успіх. 9 травня 1920 р. товариство було засноване. Його головою було обрано Ю.Брацайка. Сам факт заснування "Просвіти" ще не свідчив про вирішення всіх проблем. Потрібна була посиленна і систематична робота. Августин Волошин закликав: "В народі є

сильна наклонність до науки, до освіти. Понесім в кожне село світло народної культури, подпоруйме школи, організує читальні, хори, театральні кружки, кооперативи. Все то требує от нас много праці повної самопосвяти. Вже виходить из школ молодіж, повна ідеями й любов'ю до свого народу. Втягаєме її до народної праці, най розносить своє знання й свою одушевленість во всі кути нашого краю" (Волошин А. Промова з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки // Свобода. – 1929. 18 липня).

Цікаві думки висловив А. Волошин про те, що повинна являти собою читальня "Просвіти". 30 червня 1922 р. він прочитав реферат на черговому з'їзді товариства "Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення?" А. Волошин просив так поставити роботу читалень, щоб з них прості люди могли взяти якнайбільше користі. "Не доста, чтобы лиш для читання газет й книжок сходилися там члени. Головное є то, чтобы читальня была центром громадського життя і чтобы подавала ініціативу для кожного потребного народного, культурного чи економічного руху" (Свобода. – 1922. – 12 липня). Борець проти алкоголізму і розпущства, А. Волошин вважав, що "читальня повинна заступити торговицю і корчму, чтобы не мав тот селянин потреби ходити в "товариство нечестивих" (Там же). Досвідчений педагог, яким був Волошин, не підмінював школу читальнею, але був переконаний, що вона має доповнювати роботу церкви і школи. Важливою була його порада, щоб читальня була "безпартійним містом обговорення громадських, господарських і всяких інших справ" (Там же).

Численні документи, з якими доводилося зустрічатися, свідчили про те, що читальні засновували переважно представники вчительства. І це закономірно. Але було чимало випадків, коли самі селяни були засновниками читалень. Саме цього дуже бажав А. Волошин. "Як основати читальню?... Найліпше если читальню сотворять самі селяни, а ми середньо чи непосредньо маєме їх лиш заохотити у тому. Не обіцайте много, лиш то, что можете дійсно ісповнити. Указувати на потребу и хосен самовиховання..." (Там же).

Виступаючи на відкритті Народного Дому "Просвіти" в Ужгороді у 1928 р. Августин Волошин сказав, що "сей народний дом має бути сердцем дальшої культурної еволюції нашої, котра своїми органами розсилає кров народного життя, знане самого себе, свого язика, своєї літератури, знанс народного генія, знань красот краю, знане і любов до всего, что є наше, народне" (Волошин А. Промова з нагоди отворення "Народного Дому" в Ужгороді // Свобода. – 1928. – 11 жовтня).

Августин Волошин високо цінив участь жінок у культурно-освітньому житті краю. Виступаючи на жіночому конгресі 28 травня 1934 р.,

А. Волошин говорив, що "всегда, де жінки впливали на громадську думку, прийнято найкращі закони для оборони, проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших" (Волошин А. Жіноче питання//Свобода. – 1934. – 31 травня).

Цікавими є публікації і виступ Августина Волошина на захист українського національного прапора. В 30-х роках, коли почалися численні нападки на синьо-жовтий прапор, він написав статтю "Наш прапор", в якій роз'яснив, що він має давню історію. Ці думки Волошина, в яких відчувається сильний виховний ефект, не втратили своєї актуальності і тепер. "Наш синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших найглибших засад і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу душу к ясному небу, в той Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадує нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва розносить наші взори по нашим золотим нивам, по нашій рідній землі, де жили наші предки і де жиемо днесь ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта барва напминає нас на наслідування ідеалів народних" (Волошин А. Наш прапор//Свобода. – 1933. – 27 липня). Августин Волошин закликав: "Підносіть високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапору суть ворогами самого народу" (Там же).

Августин Волошин по-праву вважається першим просвітянином. Велика його заслуга в тому, що "Просвіта" стала масовою організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю. Самі за себе говорять цифри: "Вже у 1923 р. було 4 філій і 80 читалень, які числили вище 4000 членів. У році 1935 було вже філій 10, 235 читалень з 16550 членами. Бібліотека централі числить 7000 книг. Народних домів вибудовано до року 1935 централею в Ужгороді і 5 народних домів по селах" (Волошин А. Засновання й розвиток "Просвіти"). До цього додамо, що "Просвіта" не одержувала жодної субсидії з боку чеських властей, а утримувалася своїми членами. Двадцятирічне існування "Просвіти" – приклад самопожертви її членів в ім'я освіти, науки і культури краю. Інакше ніж подвигом це назвати неможливо.

Августин Волошин добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя. Закарпатські вчителі в 1921 р. були об'єднані в "Учительское Товариство Подкарпатської Русі". Дане товариство поступово підпадало під вплив русофілів і на кінець 20-х років було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що дальше співробітництво з товариством стає неможливим, А. Волошин засновує "Учительську Громаду". А. Штефан яскраво описав виникнення нової організації: "У травні 1929 р. "Учительське Товарищество" мало свій "С'езд" у залах Мадярського Касина (цікава обставина) в Ужгороді. Було там

коло 300 учителів-"карпаторосів" понад 200 і коло 100 "народовців". По кількох промовах забрав слово й А.Волошин. Він говорив про завдання учителя і звернув увагу на те, що за малярських часів український народ не мав і не міг мати належного рівня освіти, бо в школах його вчили мовою, якої він не розумів. "Чому вимагають тепер деякі особи, щоб в школах завести знову таку мову, яку дитина не розуміє. Навіщо робити нам експерименти з т.зв. "общерусским языком"? Його в нас знають лише московські та декотрі українські емігранти, а з наших ніхто не говорить, ані не розуміє по-московськи".

Тут настав крик: "Ми не москалі, ми рускі!" Інші кричали: "Ми українці!" Коли втихло, з президії хтось заговорив: "Господин директор, благодарим за Вашу річ, но ми стоим за общерусский язык!" Ці слова викликали бурю крику і численні учителі повставали, щоб залишити залю. Волошин так само встав і при дверях крикнув: "Народовці! За мною! До "Просвіти!" Коло 50 учителів вийшли за Волошином, а за ними постійно ще виходили. В будинку "Просвіти", у великій залі Волошин сказав: "Продовжую свою промову. Видно, що з нашими "карпаторосами" співпраця ще неможлива. Ми мусимо їм показати, що народ з нами, и тоді вони прийдуть до нас. Ми мусимо створити свою народницьку організацію, в якій без "язикових вояросів" в користь народу будемо працювати. Прошу підрахувати присутніх". Відповідь – 78. – "Прошу вибрати організаційний комітет, який приготує основуючі загальні збори і статут" (Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.51–52). Так виникла "Учительська Громада", почесним головою якої був А.Волошин (1930–1938). Кількість її членів постійно збільшувалась. Так, якщо в 1930 р. вона нараховувала всього 220 членів, то в 1938 – 1631 (Там же). Останній Конгрес "Учительської Громади" відбувся в липні 1938 року. А.Волошин закликав учителів до самоосвіти і самовідданості: "...Хоча наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, – тому закликаємо всіх до праці над собою!" (Там же).

А.Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі в Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянці. Уже на кінець 1920 р. на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі 321 з українською мовою навчання. В 1923 р. на Закарпатті діяли 532 школи. Із них 373 українські. Існували 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська). З учительської семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи (Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – Київ-Ужгород, 1988). Наприкінці 30-х років, в період Карпатської України, в усіх районах, де переважало українське населення, діяли ук-

раїнські школи. Все це було доказом, що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль.

Августин Волошин активно займався політичною діяльністю: був послом до парламенту в Празі, очолював Християнсько-Народну партію. Однак тріумф Волошина-політика припадає на березень 1939 року, коли Сойм Карпатської України обрав його президентом самостійної держави.

АВГУСТИН ВОЛОШИН І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА (1938–1939)

"З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти вже виробив у собі свідомість, що Ти не є вже тим пониженим рабом, тим нещасним рутеном, яким Тебе колись з презирством називали чужі пани, але що Ти є сином великої НАЦІЇ..."

(А. Волошин)

Празький уряд постійно зволікав з виконанням своїх обіцянок, взятих на себе на Сен-Жерменській конференції 1919 р., мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не "дозріли" до самостійного життя. Перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю. 11 жовтня 1938 р. було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій – представник русофільського напрямку в краї. Августин Волошин посів крісло державного секретаря. Однак, досить швидко з'ясувалося, що А.Бродій вже тривалий час проводив проугорську політику з метою відірвати Закарпаття від Чехословаччини і приєднати до Корони святого Стефана. 26 жовтня 1938 р. його заарештувала чехословацька служба безпеки. Новим прем'єр-міністром Прага призначила А.Волошина – лідера українського напрямку в краї. Він у присутності міністра Е.Бачинського, чеського генерала О.Сватека і віце-губернатора краю О.Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій Республіці. У виголошеній 26 жовтня 1938 р. промові А.Волошин заявив, що забезпечить "народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної" (ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.47, арк.9).

27 жовтня 1938 р. Августин Волошин опублікував звернення, яке свідчило про чітку українську спрямованість його уряду: "Ми віримо, що великий 50 мільйоновий український народ підійме й нададі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми" (Нова свобода. – 1938. – 27 жовтня). Це звернення було розцінено українцями, зокрема в Галичині, як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславі, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив, кіба-що, Е.Бачинський. Це вик-

ликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як у краї, так і за його межами. Секретар Автономно-Землеробського Союзу в Пряшеві В. Данча у листі до Волошина висловив сумнів про можливість спільних дій двох напрямів. Відповідь Волошина була однозначною: "Ми хочемо в згоді жити й з тими людьми – членами нашого народу, що голосять себе до русского табору, коли вони думають це щиро, значить, коли вони почувають себе щирими слов'янами. Але з людьми, що під покришкою рускості хотять приклучити нас до Мадярщини й агітують за тим приклученням явно, або через так зв. плебісцит, не хочемо мати нічого спільного" (ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.41, арк.1). Волошин закликав до співробітництва представників русофільства, але його заклик залишався без уваги. Вважаємо, що повне відвернення Волошина на практиці від такого масового напрямку, яким був русофільський, було неоправданим і помилковим. Замість того, щоб прийняти компромісне рішення, прем'єр-міністр посилив проти себе опозицію. Українська діаспора в США і Канаді теж не однозначно віднеслася до призначення А. Волошина прем'єр-міністром та тієї політики, яку проводив його кабінет.

Уже з перших днів свого прем'єрства А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє покровительство. Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким "всім громадянам німецької народності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в "Німецькій партії" по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з таким хрестом" (ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.45, арк.4). Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій в краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Г. Гофман. А. Волошин сподівався, що "його прихід до нас не є якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас... Перші наслідки сих відвідин вже бачимо" (ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.45, арк.1). Які ж "конкретні наслідки" мав на увазі А. Волошин?

Закарпатцям було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що в деякій мірі зменшило безробіття. Наївно вірячи гітлерівським обіцянкам про допомогу, А. Волошин просив Г. Гофмана "передати... славному вождєві німецького народу... нашу щирю подяку і сердечний привіт" (Там же).

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд, очолюваний А. Волошином, чітко притримувався пронімецької орієнтації, пе-

реслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю, захистити його населення від агресії фашистської Угорщини. Певну роль у зближенні уряду Волошина з Німеччиною також відіграли керівні чини ОУН. Ця організація бачила в Німеччині рятівника Галичини від польського панування.

20 січня 1939 р. А.Волошин дав дозвіл "заложити політичну партію під назвою "Українське Національне Об'єднання" (УНО). Всі інші партії, які діяли на території краю до цього часу, були заборонені. 24 січня 1939 р. був іменований центральний провід УНО, який очолив Федір Ревай. 27 січня центральний провід УНО сформував список послів до Союму Карпатської України. Список відкривав прем'єр-міністр Августин Волошин. Вибори до Союму були призначені на 12 лютого 1939 р.

Українці всього світу слідкували за виборами до Союму, чекаючи позитивних результатів. Українці Канади в телеграмі на ім'я А.Волошина писали: "Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 ц.м. очі 500 тисяч українців Канади звернені до вас, брати і сестри з Карпатської України". Очевидець писав, що "результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України" (Росоха С. Союм Карпатської України. – Львів, 1991. – С.49). Із 92,5% населення, що взяло участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО (Там же).

А.Волошин планував відкриття Союму провести в м.Рахові 2 березня 1939 р., однак президент Е.Гаха сесії на той день не скликав. Він дозволив скликати Союм 15 березня. Того дня Союм розпочав свою роботу. Ще напередодні його відкриття, 14 березня, А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення Міністерство Закордонних Справ Німеччини.

Шістьом засіданням Союму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин, за якого проголосували всі послы. Августин Штефан пригадував: "...присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента постало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брашайка і до мене (А.Ш.): "Я не можу голосувати на себе". Ми обидва сказали: "Пане прем'єре, щоб кворум досягнути, ви мусите голосувати на себе". – "Як мушу, то буду". І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3" (Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.90–91).

1938–1939 рр. – триумф Волошина-політика. Це був надзвичайно складний для молододі держави час. Не припинялися напади угорських і польських терористів. Волошин неодноразово звертався з проханням про допомогу до Праги і Берліна. До захисту кордонів краю залучалися карпатські січовики і навіть мирне населення. Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі з нападами терористів, А.Волошин добре розумів всю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 до березня 1939 рр. А.Волошин заявив, що "виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діленням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин" (ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.9, арк.2). Змушений він був також визнати, що "Карпатська Україна не в силі відбити їхні напади" (ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.156, арк.1). Якщо до цього додати, що майже не припинялася проугорська діяльність "п'ятої колони", постійно виникали збройні конфлікти між січовиками і чеським військом тощо, то стане зрозумілим, наскільки нестабільною була внутрішньополітична ситуація в краї.

Намагаючись нормалізувати ситуацію в середині країни, А.Волошин змушений був вжити рішучі дії. Волошин видав кілька наказів про закриття окремих видань, які не влаштували нову владу. Така доля спіткала щоденники "Русин", "Карпаторусский Голос", "Русский Голос". Уряд А.Волошина повідомляв сваяльські власті про негайне закриття часопису "Тиса", який веде антиукраїнську пропаганду. Було також заборонено розповсюджувати угорські газети "Кіш Уйшаг", "Пешті Гірлоп" та "Ешті Уйшаг". 30 листопада 1938 р. було закрито "Общество им.Духновича" у с.Вишково.

20 листопада 1938 р., згідно з наказом А.Волошина, у Закарпатті був утворений і почав діяти концентраційний табір Думен поблизу Рахова. До нього могли потрапити "дезертири та втікачі з заграниці" і "політичні провинивці з нашого краю..." (ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.16, арк.3). Нерідко сучасні історики звинувачують Волошина за цей факт. Що ж являв собою цей табір? Словацький письменник Ф.Іванчо, який від другої половини грудня 1938 р. знаходився в таборі, писав, що "Думен можна назвати концтабором лише умовно... В думенському таборі бракувало те основне, без чого не обходиться справжній концтабор, яким є: подвійна огорожа з колючого дроту навколо табірної площі, навколо табору заборонна площа – зона; на вуглах табору – сторожові вишки з озброєними вартовими; страва – за процентами виконаної норми; робочий день – 12 годин в кожному року" (Закарпатська правда. – 1992. – 3 грудня). Інший очевидець тих подій, М.Бандусяк писав, що в таборі "охорони не було, ізольовані могли легко втекти" (Там же). Отже, думенський табір важко назвати концен-

традиційним, на зразок фашистських чи сталінських. Його створення було актом більш символічним, ніж місцем катування і знешкодження інакомислячих. Підтвердженням цієї думки є той факт, що на Думені не засвідчено жодного вбивства засланих туди порушників закону.

Безумовно, що такі акти, як розпущення політичних партій, безальтернативні вибори до Сойму, закриття друкованих органів і окремих товариств, утворення концентраційного табору були недемократичними. Вони свідчили про існування держави авторитарного типу. Однак, враховуючи цілий ряд факторів (складна міжнародна обстановка, диверсії угорських і польських терористів, активна і цілеспрямована протиукраїнська пропаганда в краї, яку проводила проугорська "п'ята колона", заклики до скинення законного уряду), уряд Карпатської України, в інтересах збереження спокою в державі і з метою створення нормальних умов в краї, вирішив піти на певне згортання демократії і консолідувати всі патріотичні сили Закарпаття.

... Останні захисники Карпатської України 17 березня 1939 р. припинили опір. У краї встановився жорстокий фашистський режим.

**АВГУСТИН ВОЛОШИН В ЕМІГРАЦІЇ.
ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ
(1939–1945)**

*"Кожному відомо, що державу
будують патріоти, які з любови
складають на вітар волі своє
життя і майно"*

(Іван Кузич-Березовський.
Жінка і Держава)

Після окупації Закарпаття військами гортистської Угорщини А.Волошин і деякі члени його уряду емігрували за кордон. Преса всього світу була прикута не тільки до подій, зв'язаних із трагедією Карпатської України, але і з поневіряннями по різних країнах її президента. Не залишилася в стороні і українська Галичина. Журнал "Жіноча воля" (1939. – ч.4) повідомляв, що весь уряд "до останньої хвилини... був в обстрілюваному Хусті. З Хусту перейшли до Рахова. Тепер знаходиться в Югославії...". В наступному повідомленні читаємо, що "о. др. А.Волошин святкував Великдень в Югославії. По святах виїхав у товаристві до Відня..." (Жіноча воля. – 1939. – ч.5). Газета "Нова зоря" писала про перебування колишнього президента в Берліні (1939. – 27 квітня).

А.Волошин сподівався на те, що Угорщина зробила інтервенцію без відома Гітлера, який обіцяв свою підтримку, і намагався зв'язатися з ним. Разом з Ю.Реваєм, С.Клочураком та А.Штефаном Августин Волошин підготував меморандум, в якому писав: "Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилася насильно, супроти волі всього населення Карпатської України.

Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилася у вогнище напруги... Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства "Просвіта", заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на

українській мові, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі впливають звідси, очевидні.

...Винятково можливим вирішенням ситуації, що склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини..." (Офіційський Р. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі/Сгудія та документ//Молодь – Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. – Т.І. – Ужгород, 1994. – С.14–17).

Через деякий час А.Волошин зрозумів: Гітлер про це знав. І тому коли він давав інтерв'ю кореспонденту Рейтера, то прямо відповів: "Німці ганебно нас обманули.." (Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна//Сторінки історії України. ХХ століття. – К., 1992. – С.311–312). На цьому політична кар'єра Волошина закінчилася. Перестав він також займатися політикою. До останніх днів свого життя Волошин повністю себе віддав викладацькій роботі.

З 1939 до 1945 рр. місцем його осідку була Прага. Йому запропонували викладати в Українському Вільному Університеті. Цей навчальний заклад вважався одним із найпрестижніших в Європі. У різні роки в ньому викладали, а потім його очолювали такі відомі вчені як Олександр Колеса, Дмитро Антонович, Сергій Шелухин та інші.

А.Волошин не випадково викладав у цьому університеті. Ще в кінці 1938 р. йому було присуджено звання почесного доктора філософії УВУ. Такої високої оцінки Волошин заслужив завдяки своїм працям із педагогіки та підручникам. В 1938–1939 рр. йому було присвоєно звання професора педагогіки з правом читання лекцій з цього предмету. Восени 1939 р. А.Волошин приступив до роботи. В УВУ Волошин пройшов шлях від рядового викладача до проректора філософського факультету і ректора. Цей період в житті відомого педагога досліджений слабо. Чим займався А.Волошин в УВУ?

А.Штефан писав, що в Празі Волошин написав історичну п'єсу "Князь Лаборець" і драму "Син Срібної Землі Юрій Довжа", але гітлерівська цензура не дозволила на їхню публікацію (Штефан А. Авгу-

стин Волошин президент Карпатської України. – С.34). Така ж доля спіткала інші твори А.Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя "У плаю", переклади творів св. Августина "Божий Город" та "Ісповідання". Єдине, що йому вдалося там видати, це "Молитовник св.Йосифа" і "Фабіолу".

Августин Волошин багато працював над перевиданням своїх головних праць з педагогіки. Адже необхідно було їх довести до рівня вищої академічної науки. Такі праці він написав: "Педагогічна дидактика", "Педагогічна методика" і в двох томах "Педагогічна Хрестоматія". Ці книги мало видати видавництво "Пробоем", яке очолював С.Росоха, однак його власник був заарештований, а видавництво закрито. Праці А.Волошина так і залишилися в рукописі.

Перебуваючи на еміграції, А.Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей в школи, гімназії. Августин Штефан пригадував: "В липні 1940 р. президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо чехи хочуть її зліквідувати... По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії" (Там же. – С.131). Врятувавши цей навчальний заклад від закриття, А.Волошин на цьому не зупинився, а часто його відвідував: "Тішився, що біля 90 карпато-українських хлопців і дівчат та біля 120 з інших українських земель мали там регулярну середньо-шкільну науку, та були поміщені в гуртожитках" (Там же. – С. 132). А.Волошина часто можна було зустріти і в інших місцях, де проживали українські діти. Так, в 1940 р. він відвідав інтернат дітей емігрантів в Мостанах. Піклувався він і про долю студентів Торговельної Академії, яка опинилася в Словаччині. Уряд цієї країни не дуже радо віднісся до появи українських академістів у Братиславі. Михайло Ледида, що тепер проживає в Карлових Варах, пригадував: "Викладацький склад академії розпочав переговори з представниками словацьких властей про необхідність для її студентів закінчення навчального процесу. Тільки після тривалих клопотань... їм було дозволено" (Вегеш М. Довга дорога додому // Закарпатська правда. – 1992. – 20 жовтня). І в цьому велика заслуга А.Волошина і А.Штефана.

В 1945 р. до Праги вступили радянські війська. Перше знайомство А.Волошина з НКВС відбулося 11 травня 1945 р. Однак тоді все обійшлося. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архів (як нам тепер не вистачає матеріалів цього архіву). Можливо, для того, щоб "заспокоїти" похилого віку людину, президентові видали бумагу, згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Однак, через деякий час Волошина заарештували вдруге і перевезли до Москви. Там його помістили в одну з камер-одинок Лефортовської тюрми.

Почалися допити. Після чергового, четвертого і останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевезли в Бутирську тюрму. Про перебування Волошина в Лефортові маємо свідчення В.І.Марчука із Житомирщини: "Сидів 8 місяців у Лефортівській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиначку помістили Августина Івановича Волошина – Президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий плунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського, це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносив слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене "Отче наш". Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: "Ну, как "Отче наш" выучил уже"? Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Риму, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу в камері Волошин писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначив, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви: "Прем'єр-министру гос-подину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина".

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятав я цю добру і розумну людину" (Див.: Вегеш М. Августин Волошин // Календар "Просвіти" на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С.72–73).

Ми не знаємо істинних причин смерті, яка наступила на 52-й день після арешту. Смерть наступила 19 липня 1945 р. В особовій справі Волошина була поставлена крапка на 111 сторінці. Представники радянського уряду несуть пряму відповідальність за смерть А.Волошина. Вони повідомили президента Чехословаччини Е.Бенеша, що Волошин помер на параліч серця. Так закінчилося життя видатного педагога, просвітителя, видавця, мецената і політичного діяча краю ХХ століття Августина Волошина.

Академік Дмитро Яворницький писав у своїй автобіографії: "Моїм правилом в житті було працєю...працєю до тих пір, поки служать тобі

руки і поки б'ється живе серце в твоїх грудях, працею на користь твого народу і для блага Вітчизни дорогої тобі". Ці слова мав повне право сказати Августин Волошин.

З останніх публікацій стало відомо, що 19 серпня 1944 року в Празі Августин Волошин склав свій Заповіт, текст якого займає 5 сторінок. В ньому ми знову бачимо Волошина-педагога і Волошина-народолюбця, який хотів бачити свій край вільним і незалежним: "...Коли нарід наш одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики християнського універсалізму, особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між якими й для католицької Церкви. Лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй" (Заповіт Волошина . Карпатська Україна. – 1994. –14 квітня).

З М І С Т

Дитячі і юнацькі роки. Формування світогляду А.Волошина (1874–1900)	3
Період зрілості А.Волошина (1900–1938)	9
Августин Волошин і Карпатська Україна (1938–1939)	19
Августин Волошин в еміграції. Останні роки життя (1939–1945)	24

Замовлення 1001. Тираж 500.

Ужгородський виробничо-видавничий комбінат "Патент"
294013, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101.